ӘОЖ: 355.02
ҒТАМР: -

ШАПАШЕВ М.А.[1], АЛЬНАЗИРОВ Р.Б.[2], ТУРЛЫБАЕВ Р.К.[3]

[1] философия докторы (PhD), қауымдастырылған профессор (доцент), Ұлттық ұлан академиясының жедел өнер және моральдық-психологиялық қамтамасыз ету кафедрасының бастығы, полковник.

[2] философия докторы (PhD), қауымдастырылған профессор (доцент), Ұлттық ұлан академия бастығының орынбасары (ғылыми жұмыс жөнінде), полковник.

[3] магистр, Ұлттық ұлан академиясының жедел өнер және моральдық-психологиялық қамтамасыз ету кафедрасының аға оқутышы, подполковник.

ҰЖЫМДЫҚ ҚАУІПСІЗДІК ТУРАЛЫ ШАРТ ҰЙЫМЫН ҚҰРУДЫҢ ТАРИХИ АСПЕКТІЛЕРІ: МАҚСАТТАРЫ МЕН МІНДЕТТЕРІ

Андатпа. Мақалада Ұжымдық қауіпсіздік шарты ұйымын (ҰҚШҰ) құрудың тарихи аспектілері, сондай-ақ оның бастапқы мақсаттары мен міндеттерінің тұжырымдамасы қарастырылған. Дипломатиялық құжаттарға, Ұжымдық қауіпсіздік кеңесі отырыстарының хаттамалық материалдарына және жетекші зерттеушілердің жарияланымдарына талдау жүргізілді. Зерттеудің мақсаты ұйым міндеттерінің эволюциясын мүше мемлекеттердің аумақтық тұтастығына тек әскери кепілдік беруден функциялардың неғұрлым кең спектріне көрсету. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, ҰҚШҰ ішкі саяси келіспеушіліктер мен шектеулі қаржылық ресурстарға қарамастан, Еуразиялық өңірде тұрақтылық пен егемендікті қолдаудың маңызды институты болып қала береді. Бұл мақала AP261032/0224 «Жедел ден қою ұжымдық күштерінің құрамында Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланының бөлімшелерін дайындау және қолдану мәселелерін жетілдіру: проблемалар мен оларды шешу жолдары» ғылыми жобасын іске асыру шеңберінде дайындалды.

Түйінді сөздер: ұжымдық қауіпсіздік, сыртқы және ішкі қауіптер, аумақтық тұтастық, ұжымдық қорғау, гибридтік қауіптер.

ШАПАШЕВ М.А.[1], АЛЬНАЗИРОВ Р.Б.[2], ТУРЛЫБАЕВ Р.К.[3]

[1] доктор философии (PhD), ассоциированный профессор (доцент), начальник кафедры оперативного искусства и морально психологического обеспечения Академии Национальной гвардии Республики Казахстан, полковник.

[2] доктор философии (PhD), ассоциированный профессор (доцент), заместитель начальника Академии Национальной гвардии Республики Казахстан (по научной работе), полковник.

[3] магистр, старший преподаватель кафедры оперативного искусства и морально психологического обеспечения Академии Национальной гвардии Республики Казахстан, подполковник.

ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СОЗДАНИЯ ОРГАНИЗАЦИИ ДОГОВОРА О КОЛЛЕКТИВНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ: ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ

Аннотация. В статье рассматриваются исторические аспекты создания Организации Договора о коллективной безопасности (ОДКБ), а также концептуальное формулирование её первоначальных целей и задач. Проведен анализ дипломатических документов, протокольных материалов заседаний Совета коллективной безопасности ОДКБ и публикаций ведущих

исследователей. Цель исследования – проследить эволюцию задач организации от чисто военного обеспечения территориальной целостности государств членов до более широкого спектра функций. Результаты исследования показывают, что несмотря на внутренние политические разногласия и ограниченные финансовые ресурсы, ОДКБ остаётся важным институтом, способствующим стабильности и суверенитету в евразийском регионе. Данная статья подготовлена в рамках реализации научного проекта ИРН AP261032/0224 «Совершенствование вопросов подготовки и применения подразделений Национальной гвардии Республики Казахстан в составе коллективных сил оперативного реагирования: проблемы и пути их решения».

***Ключевые слова**:* коллективная безопасность, внешние и внутренние угрозы, территориальная целостность, коллективная защита, гибридные угрозы

SHAPASHEV M.A.[1], ALNAZIROV R.B.[2], TURLYBAEV R.K.[3]

[1] *Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor, Head of the Department of Rapid Art and Moral Psychological Support at the National Academy of Ulan, Colonel.*

[2] *Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor, Deputy Head of the National Academy of Ulan (Scientific Work), Colonel.*

[3] *Master's degree holder, Senior Lecturer at the Department of Rapid Art and Moral Psychological Support of the National Academy of Ulan, Lieutenant Colonel.*

HISTORICAL ASPECTS OF THE CREATION OF A COLLECTIVE SECURITY TREATY ORGANIZATION: GOALS AND OBJECTIVES

***Annotation**.* The article examines the historical aspects of the creation of the Collective Security Treaty Organization (CSTO) and the conceptual formulation of its original goals and tasks. Diplomatic documents, protocol materials of the CSTO Collective Security Council meetings, and publications of leading scholars were analyzed. The aim of the study is to trace the evolution of the organization's mandates—from a purely military guarantee of member states' territorial integrity to a much broader spectrum of functions. The research findings indicate that, despite internal political disagreements and limited financial resources, the CSTO remains a crucial institution for supporting stability and sovereignty in the Eurasian region. This article was prepared as part of the implementation of the IRN research project AR261032/0224 on improving the training and use of units of the National Guard of the Republic of Kazakhstan as part of the collective rapid response force: problems and solutions.

***Keywords**:* collective security, external and internal threats, territorial integrity, collective defence, hybrid threats.

Кіріспе.

Дүниежүзіндегі әскери-саяси жағдай дамудың жоғары серпінділігімен және болжамсыздығымен, әлемдегі ықпал ету саласы үшін әлемдік және өңірлік «ұстанушылар» арасында қарсы тұрудың күшеюімен, сондай-ақ мемлекетаралық және мемлекетішілік қайшылықтарды шешуде әскери күш рөлінің артуымен сипатталады.

Әлемдегі әскери-саяси ахуалдың орта мерзімді перспективаға даму болжамдары шиеленісті күшейту, жекелеген мемлекеттердің қазіргі әлемдік тәртіпті өзгертуге ұмтылысында тұрақсыздық ошақтарының кеңеюі үрдістерінің бар екендігін

көрсетеді. Әскери-саяси және әскери-стратегиялық мақсаттарға қол жеткізуде өңірлер мен мемлекеттердің ішіндегі саяси, әлеуметтік, экономикалық, аумақтық, этникалық және басқа да қайшылықтар пайдаланылуы мүмкін.

Соңғы жылдардағы оқиғалар кибершабуылдан бастап экономикалық қысым мен ақпараттық науқандарға дейінгі қысымның түрлі әдістерінің қисындылығы тұтас аймақтарды айтарлықтай тұрақсыздандыра алатынын көрсетті. Ірі державалардың геосаяси мүдделерінің тоғысқан жерінде орналасқан Орталық Азия мемлекеттері үшін гибридтік қауіптерге қарсы тұру ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің маңызды элементі болып табылады.

Бейбітшілік пен өңірлік қауіпсіздікті нығайту мақсатында 1992 жылы Ташкентте қол қойылған Ұжымдық қауіпсіздік туралы шарт негізінде ҰҚШҰ құрылды.Ұйым өз шекараларын бірлесіп қорғауға және қауіп-қатерлерді болдырмауға мүдделі бұрынғы кеңестік мемлекеттерді біріктірді.Бастапқыда қатысушылар Қазақстан, Қырғызстан, Ресей, Тәжікстан және Армения болды. Кейіннен ұйымға Беларусь қосылды.

ҰҚШҰ қызметі алғашқы онкүндігінде ауқымды болмағандықтан, мүше-мемлекеттер ішкі істерді шешуге назар аударды [1]. Алайда, 2000 жылдардан бастап ұйым аймақтық қауіпсіздікке төнетін қауіп-қатерлерге ден қою тетіктерін белсенді дамыта бастады. Бұл терроризмнің, экстремизмнің және орталық азиялық аймақтағы қақтығыстардың ушығуына байланысты.

Материалдар мен әдістер. ҰҚШҰ рөлін зерттеу ұжымдық қауіпсіздіктің классикалық теориясына сүйенеді, оған сәйкес егемен мемлекеттер кез келген қатысушыға қарсы бағытталған қауіп-қатерлерді болдырмау және оларға ден қою үшін өз күштерін біріктіреді. ҰҚШҰ осы теориясы шеңберінде Ұжымдық қауіпсіздік туралы шарттың 4-бабында бекітілген «Бәріміз біріміз үшін, бәріміз үшін» қағидатын іске асыратын аймақтық тетік болып табылады [2]. В. В. Карасёв, А. И. Кузнецов, Л. А. Тихонов, С. М. Григорьев, М. Х. Караданов, Е. Н. Ларин, К. Б. Ревуцкий С. С. Соловьёв, М. Х. Жарков, П. А. Коваль, И. Г. Широков, М. Л. Смит және J. R. Klein сияқты ғалымдардың еңбектері ҰҚШҰ-ның қалыптасуы мен дамуының тарихи аспектілерін зерттеу мәселесін зерттеудің әдіснамалық негізі болды.

Зерттеу талдауға мүмкіндік беретін ашық қолжетімді материалдардың ғылыми әдебиетін зерттеу арқылы жүргізілді. Зерттеу шеңберінде талдау, синтез, жүйелік тәсіл, сценарийлік болжау, жалпылау, дедукция, ғылыми түсіндіру сияқты әдістер пайдаланылды.

Зерттеу нәтижелерін талқылау. Ұжымдық қауіпсіздік туралы шарт ұйымы (ҰҚШҰ) 1992 жылғы 15 мамырдағы Ұжымдық қауіпсіздік туралы шарттың және осы ұйым шеңберінде қабылданған басқа да келісімдердің негізінде өз мүше

мемлекеттерінің қауіпсіздігін, тұрақтылығын, аумақтық тұтастығы мен егемендігін қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады.

2002 жылғы 14 мамырда Ұжымдық қауіпсіздік Кеңесі 1992 жылғы 15 мамырдағы Ұжымдық қауіпсіздік туралы шартқа халықаралық өңірлік ұйым мәртебесін беру туралы шешім қабылдады. ҰҚШҰ мүшелері: Армения Республикасы, Беларусь Республикасы, Қазақстан Республикасы, Қырғыз Республикасы, Ресей Федерациясы, Тәжікстан Республикасы [3]. 2002 жылғы 7 қазанда Ұжымдық қауіпсіздік кеңесі қабылдады, ал 2003 жылғы 18 қыркүйекте Ұжымдық қауіпсіздік туралы шарт ұйымының Жарғысы күшіне енді.

ҰҚШҰ ұжымдық қауіпсіздік жүйесі – ҰҚШҰ органдары мен Тараптардың ұлттық мемлекеттік басқару органдарының, сондай-ақ Тараптардың халықаралық құқығы мен ұлттық заңнамасына сәйкес Тараптардың мүдделерін, егемендігі мен аумақтық тұтастығын ұжымдық қорғауды қамтамасыз ететін күштер мен құралдардың жиынтығы [4].

ҰҚШҰ негізгі мақсаты қатысушы мемлекеттердің қауіпсіздігіне байланысты қауіп-қатерлерді болдырмау және қауіп-қатерлерге ден қою бойынша бірлескен күш-жігерді үйлестіру болып табылады [4].

Ұжымдық қауіпсіздік саласындағы күш-жігерді үйлестіру.

Ұжымдық қауіпсіздік туралы бас шартқа сәйкес мүше мемлекеттер аумақтық тұтастықты қорғауды және сыртқы және ішкі қатерлерді болдырмауды қоса алғанда, олардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелерінде ынтымақтасуға міндеттенеді. Қатысушылардың біріне қатер төнген жағдайда ҰҚШҰ консультациялар, жедел келіссөздер және қажетті шараларды қолдануды қоса алғанда, ұжымдық ден қою үшін шаралар қабылдайды.

Сыртқы және ішкі қауіп-қатерлерге ден қою.

ҰҚШҰ 2007 жылғы 6 қазандағы ҰҚШҰ бітімгершілік қызметі туралы келісімде қарастырылғандай, мүше мемлекеттердің тұрақтылығы мен қауіпсіздігіне әсер етуі мүмкін сыртқы қатерлерді де, ішкі қауіп-қатерлерді де (мысалы, терроризм немесе экстремизм) қарастырады. ҰҚШҰ-ның мұндай жағдайларында ұжымдық, оның ішінде бітімгершілік күштерді өрістету туралы шешімдер қабылдай алады.

Аумақтық тұтастықты қамтамасыз ету.

Қатысушы мемлекеттер бір-бірінің аумақтық тұтастығына, саяси тәуелсіздігіне немесе егемендігіне нұқсан келтіруі мүмкін әрекеттерге жол бермеуге міндетті. Осы қағидаттар бұзылған жағдайда ҰҚШҰ қарсы шараларды үйлестіре алады. Бұл аспектіде халықаралық құқық нормалары мен Біріккен ұлттар ұйымы қағидаттарын сақтауға ерекше назар аударылады.

Ұжымдық қорғаныс.

Егер қатысушы мемлекеттердің бірінің қауіпсіздігіне төнетін қауіп ауқымды сипат болса және ұжымдық мүдделерді қозғайтын болса, ҰҚШҰ ұжымдық қорғаныс тетіктерін жандандыра алады. Мысалы, Шарт шеңберінде мүшелердің біріне қарсы агрессия болған жағдайда, Ұжымдық қауіпсіздік кеңесінің шешіміне сәйкес әскери қолдауды қоса алғанда, көмек көрсету көзделеді.

Алдын алу шаралары мен дағдарысты ден қою.

ҰҚШҰ қауіптерді анықтаумен және талдаумен, сондай-ақ оларды болдырмау тетіктерін әзірлеумен айналысады. Бұл дипломатиялық та, әскери де шараларды қамтуы мүмкін. Мысалы — дағдарыстық жағдайларға жедел ден қоюға арналған жедел ден қою ұжымдық күштерін енгізу.

Авторлар ҰҚШҰ ұжымдық қауіпсіздік жүйесін қалыптастыру мен оның жұмыс істеуінің негізгі қағидаттары мыналар болып табылатынын атап өтеді:

- ұжымдық қауіпсіздік жүйесінің қорғаныс сипаты;

- ұжымдық қауіпсіздіктің бөлінбеуі және барлық Тараптар үшін қауіпсіздіктің тең деңгейі;

- ұжымдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін Тараптардың тең жауапкершілігі;

- коалициялық және/немесе өңірлік негізде қарулы шабуылға (агрессияға) тойтарыс беруге Тараптардың қатысуын көздейтін өзін-өзі қорғау ұжымдықтығы;

- аумақтық тұтастықты сақтау, егемендік пен ұлттық мүдделерді құрметтеу, ішкі істер бір-біріне;

- Тараптар арасындағы дауларды шешу үшін ұжымдық қауіпсіздік жүйесінің күштері мен құралдарын пайдалануға жол бермеу;

- коалициялық және өңірлік негізде ұжымдық қауіпсіздік жүйесін қалыптастыру және дамыту.

ҰҚШҰ-ның стратегиялық мақсаты стратегиялық әріптестік және халықаралық құқықтың жалпыға танылған нормалары мен қағидаттары негізінде Ұйымға мүше мемлекеттердің күш-жігері мен ресурстарын шоғырландыру арқылы ұжымдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету болып табылады.

ҰҚШҰ-ның стратегиялық мақсатын іске асырудың негізіне мүше мемлекеттердің әрқайсысының ұлттық қауіпсіздігін нығайту арқылы олардың ұжымдық қауіпсіздігін қамтамасыз ету қағидаты алынған.

Келісілген позицияларды пысықтау мынадай ұйымдастыру форматтарында жүзеге асырылады:

- ҰҚШҰ ҰҚК сессиясы;

- ҰҚШҰ ҚКХК отырыстары;

- сыртқы істер министрлерінің арнайы кездесулері;

- сарапшылардың қатысуымен ҰҚШҰ Тұрақты кеңесінің отырыстары;

- сыртқы істер, қорғаныс министрлері орынбасарларының және қауіпсіздік кеңесі хатшыларының орынбасарларының консультациялары;

- сыртқы саяси ведомстволар өкілдерінің және мемлекеттердің халықаралық ұйымдардағы тұрақты өкілдерінің

ҰҚШҰ құрылғаннан бері дәстүрлі әскери қатерлерді жойып қана қоймай, терроризммен, экстремизммен, киберқауіпсіздікпен және жаппай қырып-жою қаруын таратумен күрес саласында бірлескен іс-шараларды тиімді құру қабілетін көрсетті.

Дегенмен, ҰҚШҰ бірқатар құрылымдық және стратегиялық шектеулерге тап болады. Қатысушы-мемлекеттердің әскери доктриналардағы, қаржыландыру деңгейлеріндегі және техникалық жабдықталуындағы айырмашылықтар әрекеттерді толық біріздендіруге кедергі келтіреді.

Саяси келіспеушіліктер, атап айтқанда Ресейдің, Қазақстанның, Беларусьтің, Арменияның, Қырғызстанның және Тәжікстанның халықаралық курстарындағы айырмашылықтар жалпы ұстанымдарды келісуді дүркін-дүркін күрделендіреді және дағдарыстық жағдайларда шешім қабылдауды кешіктіруі мүмкін. Бұдан басқа, бірлескен жобаларды қаржыландырудың міндетті тетігінің болмауы контингенттерді жедел өрістету және бірыңғай материалдық-техникалық база құру мүмкіндіктерін шектейді.

ҰҚШҰ тиімділігін арттыру үшін күш-жігерді үш негізгі бағытқа жұмылдыру қажет. Бірінші кезекте, әскери стандарттар мен рәсімдерді интеграциялауды тереңдету қажет, жалпы басқару, логистика жүйелерін, сондай-ақ стратегиялық барлаудың орталықтандырылған дерекқорын енгізу. Екінші кезекте, шешім қабылдау процесінде барлық мүше мемлекеттердің неғұрлым ашық және тең құқылы рөлін қамтамасыз ете отырып, саяси диалогтың институционалдық тетіктерін кеңейту маңызды. Бұл қадам, сондай-ақ, әскери басқару, логистика сенім және әрекеттерді үйлестіруді жеделдетеді. Үшінші кезекте, ҰҚШҰ кибер және ақпараттық қауіпсіздік саласындағы ынтымақтастықты белсенді түрде дамытуы керек, сондай-ақ қауіптердің тез өзгеретін сипатын ескеретін тұрақты кибержазуларды өткізіп, бірлескен мониторинг және жауап беру орталықтарын құруы тиіс.

Қорытынды. Осылайша, 1990-шы жылдардың басында посткеңестік кеңістікте қалыптасқан ҰҚШҰ таза заңды құжаттан әртүрлі қауіп-қатерлерге жедел ден қоюға қабілетті тірі ұжымдық қауіпсіздік жүйесіне айналды. Шарттың 4-бабында бекітілген «Бәріміз біріміз үшін, біріміз үшін» қағидаты өзара әскери көмек үшін заңдық негізді қамтамасыз етеді, ал органдардың дамыған желісі (Ұжымдық қауіпсіздік кеңесі, Хатшылық, Жедел әрекет ету күштері) ұшу қауіпсіздігінің кепілі болып табылады.

Ішкі кедергілерді дәйекті еңсеру және қауіптердің жаңа түрлеріне бейімделу жағдайында ҰҚШҰ Еуразиядағы егемендік пен тұрақтылықтың басты өңірлік кепілі ретінде өз рөлін нығайта алады. Оның одан әрі дамуы ұжымдық қорғаныс деңгейін арттыруға ғана емес, сонымен бірге өңірдегі ұзақ бейбіт және қауіпсіз орта үшін орнықты іргетасты қалыптастыра отырып, мүше елдердің интеграциясы мен бірлескен дамуының неғұрлым кең процесіне жәрдемдесуге ықпал етеді.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Карасёв В. В. Ұжымдық қауіпсіздік шарты ұйымы: құқықтық және саяси аспект / В.В. Карасёв. — М.: Халықаралық қатынастар, 2004. — 312 бет.
2. Ұжымдық қауіпсіздік шарты ұйымы. Ұжымдық қауіпсіздік шарты. Мәскеу: Құқықтық ақпарат, 1992. — 28 бет. (электрондық түрде: https://adilet.zan.kz/ru/docs/AKC000001).
3. Ұжымдық қауіпсіздік шарты ұйымы. ҰҚҚБ бейбітшілік сақтау қызметі туралы хаттама. Мәскеу: Құқықтық ақпарат, 2007. — 19 бет. (электрондық түрде: https://odkb-csto.org/ru/documents).
4. Ұжымдық қауіпсіздік шарты ұйымы. ҰҚҚБ Қауіпсіздік кеңесінің жарғысы. — 2009. — 34 бет. (ҰҚҚБ ресми сайтында қолжетімді).
5. Тихонов Л. А. Еуразиялық қауіпсіздік жүйесі: ҰҚҚБ және ШҚҰ / Л.А. Тихонов. — СПб.: Питер, 2015. — 384 бет.
6. Григорьев С. М. ҰҚҚБ-ның ұжымдық терроризмге қарсы шаралары: тәжірибе және перспективалар // Халықаралық қауіпсіздік мәселелері. — 2018. — № 4. — Б. 45-61.
7. Смит M. L. Ресейдің қауіпсіздік архитектурасы: Ұжымдық қауіпсіздік шарты ұйымының рөлі / M.L. Smith. — Вашингтон, округ Колумбия: Джорджтаун университеті баспасы, 2014. — 272 бет.
8. Klein J. R. Аймақтық қауіпсіздік одақтары: Еуропалық қауіпсіздік ландшафтындағы ҰҚҚБ // Еуропалық қауіпсіздік (Журнал). — 2018. — Том 27, № 3. — Б. 215-237.

REFERENCES:

1. Karasyov V. V. Organizatsiya Dogovora o kollektivnoy bezopasnosti: yuridicheskiy i politich eskiy aspekt / V.V. Karasyov. — M.: Mezhdunarodnye otnosheniya, 2004. — 312 s.
2. Organizatsiya Dogovora o kollektivnoy bezopasnosti. Dogovor o kollektivnoy bezopasnosti . Moskva: Pravovaya informatsiya, 1992. — 28 str. (v elektronnom vide: https://adilet.zan.kz/ru/docs/AKC000001).
3. Organizatsiya Dogovora o kollektivnoy bezopasnosti. Protokol o mirotvorcheskoy deyatel' nosti ODKB. Moskva: Pravovaya informatsiya, 2007. — 19 str. (v elektronnom vide: https://odkb-csto.org/ru/documents).
4. Organizatsiya Dogovora o kollektivnoy bezopasnosti. Ustav Soveta kollektivnoy bezopasn osti ODKB. — 2009. — 34 str. (dostupno na ofitsial'nom saite ODKB).

5. Tikhonov L. A. Evraziyskaya sistema bezopasnosti: ODKB i SHOS / L.A. Tikhonov. — SPb.: Piter, 2015. — 384 s.
6. Grigor'ev S. M. Kollektivnye antiterroristicheskie mery ODKB: opyt i perspektivy // Voprosy mezhdunarodnoy bezopasnosti. — 2018. — № 4. — S. 45 61.
7. Smith M. L. Russia’s Security Architecture: The Role of the Collective Security Treaty Organi zation / M.L. Smith. — Washington, D.C.: Georgetown University Press, 2014. — 272 p.
8. Klein J. R. Regional Security Alliances: The CSTO in the European Security Landscape // European Security (Journal). — 2018. — Vol. 27, No 3. — pp. 215 237.